

Östbulletinen

Nr. 2, 2019, årgång 23

Vinnitsa: Från attentatsplanerna mot Hitler till presidenten- chokladtsaren Porosjenko <i>Manne Wängborg</i>	2
Stalins kokbok <i>Barbara Lönnqvist</i>	5
Jordbruket i Ryssland <i>Bo Libert</i>	10

Sällskapet

FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Vinnitsa: Från attentatsplanerna mot Hitler till presidenten och chokladtsaren Porosjenko

Manne Wängborg, f.d. ambassadör

Finsk-rysk-svenske Eino Hanski – vars finske far 1921 utvandrade till Lenin-grad, där sonen Eino föddes 1928 – gav för 45 år sedan ut en rapsodisk och lättläst, men slarvigt redigerad reseberättelse med den självcentrerade titeln *Eino Hanski i Sovjet* (Bokförlaget Bra Böcker, 1974), där ett kapitel fått rubriken ”Till Vinnitsa – 30 år efteråt”. Där berättar Hanski (1928–2000) att han våren 1943 passerade genom Vinnitsa på ett lastbilsflak och kontrasterar minnet av ”livlösa, svartbrända fasader” mot den återuppbyggda industristaden. Under rubriken ”Lebensraum för en Führer” förtäljer Hanski vidare att Hitler i närheten av Vinnitsa upprättade ”ett hemligt östhögkvarter – Werwolf”.

Vinnitsa, som har månghundraåriga anor, är en industristad och administrativt centrum vid floden Bug, 25 mil sydväst om Kiev. I en skog några km norr om Vinnitsa uppfördes för Adolf Hitlers räkning således 1941–1942 stabshögkvarteret Werwolf (”Varulven”), mindre känt än det längre västerut belägna Wolfsschanze (”Varglyan”) i Ostpreussen i dagens Polen. Hitler vistades i Werwolf kortare perioder 1942 och 1943. Enligt Kjell Albin Abrahamson i boken *Ukraina: Öster om väst, väster om öst* (Silc förlag, 2011) gav Hitler order om att namnet skulle skrivas Wehrwolf, inte bara som en liten ordlek utan för att framhäva anknytningen till den tyska krigsmakten. (Hur mycket som ligger i det är oklart; det verkar som om stavningen Werwolf blivit bestående. Exempelvis använder den digra dokumentationen *Die deutsche Heeresführung im II. Weltkrieg* av den tyske historikern Hans-Albert Hoffmann (2006) sålunda genomgående stavningen Werwolf.)

Beläget i utkanten av Vinnitsa är Werwolf idag en lummig museipark, där man kan se vissa rester av nazisternas högkvarter, inräknat en bassäng för Führern. Det för en svensk läsare mest oväntade är ett foto där två finländska generaler – Erik Heinrichs och Paavo Juho Toren (Talvela) – är inbegripna i överläggningar med tyska motparter. De hade skickats dit på uppdrag av Mannerheim för samråd om Finlands krigsinsats på den tyska sidan.

Hoffmann redogör för de växande spänningarna mellan Hitler och hans generalstab när motgångarna för Nazityskland på Östfronten skärptes. Hitler hade raseriutbrott som stressade generalerna till förtvivlan. Under en ridtur i Vinnitsas omgivningarna en tidig morgon i början av hösten 1942 lär den Hitler-kritiske överste Stauffenberg ha yttrat: ”Finns det då där i Führerns högkvarter inte någon officer som kan ta kål på det där svinet med pistolen?” Stauffenberg gick från ord till handling och var pådrivande i den sammansvärjning som den 20 juli

1944 genomförde attentatsförsöket i Wolfsschanze, det allvarligaste Hitler utsattes för, som var ytterst nära att döda Führern.

Vinnitsa hade under Stalins utrensningar drabbats av stora massakrer åren 1937–1938. Tyskarna, som ockuperade staden i juli 1941, påträffade massgravar med bortåt 10 000 kroppar, vilket utnyttjades i den nazistiska propagandan. Den sovjetiskt propagandan hävdade liksom när det gällde fynden i Katyn däremot att det var tyskarna som var förövare. Tyskarna hade mycket riktigt också gjort sig skyldiga till förbrytelser i området. Åtminstone 15 000 judar mördades i Vinnitsa i två stora massakrer, som ägde rum i september 1941 och april 1942. I staden finns idag en enda synagoga, centralt belägen men i förfallet skick. Enligt synagogans administrativa chef fanns i området före kriget 17 synagogor. På en karta ser man symboler för massgravar utspridda i omgivningarna.

Stalins general Andrej Vlasov togs tillfånga i juli 1942 och fördes till Vinnitsa, där han målmedvetet försökte vinna tyskarnas förtroende för att leda avhoppade sovjetiska förband mot Stalin. Hitlers militärledning var misstänksam och svårövertalad, men utnyttjade Vlasov i propagandasyfte i ockuperade områden och till slut fick han ta ledningen för den protyska ryska befrielsearmén, (*Russkaja osvoboditelnaja armija*, ROA). I slutändan blev Vlasov tillfångatagen av de sovjetiska styrkorna, anklagad för förräderi och avrättad. I sovjetsamhället sågs Vlasov genomgående som en quisling.

I våra dagar är Vinnitsa känt som förre presidenten Petro Porosjenkos bas och hemvist för hans chokladimperium med varumärket Rosjen – härlett ur presidentens efternamn PoROSJENko. Framför chokladfabriken i Vinnitsa har Porosjenko anlagt en jättefontän med ett omväxlande och färgsprakande vattenskådespel under sommarhalvåret (nedan). Åtminstone i den lokala marknadsföringen betecknas fontänen som ”Europas största flytande ljus- och musikfontän”, med kaskader om 60–70 meter upp i luften.

Trots att den spektakulära invigningen i år sammanföll med presidentvalet blev Porosjenko utklassad av sin utmanare, den unge TV-stjärnan Volodymyr Zelenskyj, som fick nästan dubbelt så många röster som den sittande presidenten i första valomgången och nådde en helt förkrossande seger i den andra, avgörande omgången. Väljarnas dom över Porosjenko – som för fem år sedan var i en klass för sig, fick 54% och därmed vann redan i första omgången vilket internationellt sett är en ovanlig utgång i jämförbara presidentval – var hård och otvetydig. Porosjenko hade det goda omdömet att omedelbart erkänna sig besegrad.

Manne Wängborg var valövervakare i Vinnitsa vid Ukrainas presidentval 2019

Stalins kokbok

*Barbara Lönnqvist, professor emerita i ryska språket och litteraturen
vid Åbo Akademi, översättare*

År 1952 utkommer i Sovjetunionen något så ovanligt som en kokbok – ”Boken om god och närande mat” (Книга о вкусной и здоровой пище). Upplagan är enorm, 500 000, och boken inleds med ett citat av Iosif Stalin:

Det speciella med vår revolution ligger i det att den gav vårt folk inte bara frihet utan även materiellt välstånd och möjlighet till ett rikt och kulturellt liv.

Det är en påkostad utgåva, med färgbilder, och sidantalet uppgår till 400. Med tanke på den torftighet som kännetecknade livet vid denna tid, inte bara vad gällde bokutgivning utan även annan kultur, kan boken ses som en *sagobok* som skildrade matkulturen ”inte som den var men sådan den borde vara”. Vi bläddrar i ett *progressivt* verk. Det säger också undertiteln ”К Изобилию!” (”Mot överflödet!”). Uppenbarligen lästes den så av en del av befolkningen (som hade råd med det rätt höga priset om 15 rubel). Den var ett *löfte* om hur det skulle bli. Upplagan såldes slut och redan 1953 utkom andra tryckningen (500 000).

Om någon till äventyrs reflekterade över bokens förhållande till verkligheten, över kokbokens recept och möjligheten att laga mat enligt dem, öppnades emellertid en avgrund – bristen på råvaror. Kolchos-experimentet, påbörjat 1928, hade 1932 lett till hungersnöd som särskilt i kornboden Ukraina fick katastrofala dimensioner. De döda kunde räknas i flera miljoner. Från landsbygden tvångsrekvirerades t.o.m. utsädet. Fanns det ingenting att så, fanns heller ingenting att skörda.

I slutet av 1940-talet var situationen inom jordbruket fortfarande svår. Nu saknades också arbetskraft. Manfallet i kriget var stort och arresteringarna fortsatte i oförminskad skala. Vem skulle plöja, så och skörda? ”Vi spände tre kvinnor för plogen och plöjde”, berättar en kvinna i slutet av 1940-talet. Hästarna hade stupat i kriget eller var uppätta.

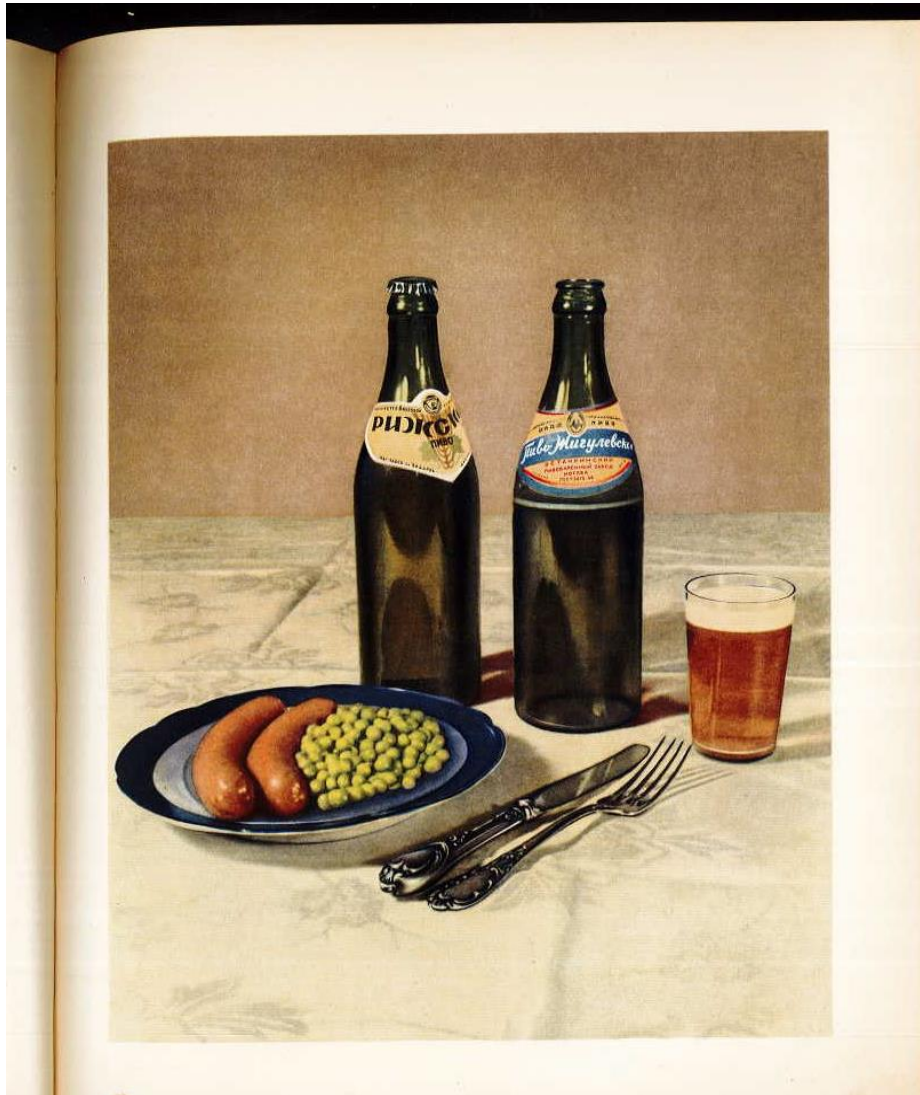
Stalins kokbok var dock en produkt av sin tid. Den var utgiven av Livsmedelsindustrins förlag (Пищепромиздат) och besjälades av en ideologi – ett *rationellt* livsmedelsintag och en *rationell* tidsanvändning. Det var som om 1920-talets taylorism (omhuldad av den unga Sovjetstaten) nu hade nått också detta efterblivna ställe – köket. I synnerhet kokbokens bilder präglas av den ”progressiva” maten – den består av konserver, koncentrat och halvfabrikat. Den sovjetiska husmodern föreslås skopa upp borsjtj och kålsoppa ur konservburkar (bild 1 ur boken) och hela den mödosamma tillredningsprocessen (för att inte tala om

svårigheten att få fram råvarorna) försvinner genom ett trollslag med konservöppnaren). Ett nytt inslag i konservproduktionen vid denna tid var fiskkonserverna (se bild på sidan 7).

Genom erövringen av de baltiska länderna fick man tillgång till Östersjöns kuster och vatten och där etablerades snabbt konservfabriker. Skarpsillburkarna (шпроты) blev en lika eftertraktad som sällsynt läckerhet. Också i Norra Ishavet ökade fiskeflottan, och främmande fiskar som aldrig tidigare förekommit i det ryska köket gjorde sitt inträde – *sajda*, *nototenija*. Att fiska var naturligtvis mycket lättare än det mödosamma jordbruket, men också fiskeriindustrin led av illa utvecklade produktionslinjer med stort spill. Under mina vistelser i Moskva på 1970-talet minns jag hur jag står och gräver i en frysdisk bland underliga isblock av *sajda* (polartorsk) – fisken hade frusits ner hel och hållen och orensad.

En sovjetisk produkt som rönt stor popularitet var korven (bild 3 ovan) och särskilt då den som kallades *doktorskaja kolbasa*. 1936 gjorde dåvarande folkkommissarien för livsmedelsindustri och varudistribution Anastas Mikojan en resa till USA för att bekanta sig med industriell tillverkning av livsmedel. Han blev imponerad av "köttstaden" Chicago och med sig hem hade han receptet till "baloney" (bologna sausage) som i Sovjet blev just denna "doktorskaja". Namnet fick korven då den ansågs speciellt närande för fysiskt försvagade människor – en "doktorordinerad" produkt med andra ord. Receptet i industriell skala var ursprungligen följande: för 100 kg korv krävdes 25 kg nötkött, 70 kg gris, 3 liter mjölk, 2 liter (knäckta) ägg, 2 kg salt, 200 gr socker, 30 gr kardemumma, 50 gr askorbinsyra. Detta maldes till en fin massa som ansågs vara lättsmält. Emellertid drabbades livsmedelsindustrin med åren av köttbrist då djurhållningen på kolchoserna minskade och på 1970-talet var korvens innehåll redan något mera obestämt – "kombinerade köttprodukter". Påpekas bör att någon produktbeskrivning inte förekom då korven såldes i lösvikt.

Populariteten minskade dock inte och den som vid denna tid besökte Konstnärliga teatern (Tjechovs berömda MChAT) kunde i pausen iaktta den begärlighet med vilken publiken inmundigade smörgåsar med korvpålägg, som sköljdes ner med rysk champagne.

Hösten 1974 i Moskva kom jag ofta att ta bussen från Leninhöjderna (numera igen Sparvbergen) till Kiev-stationen (järnvägen), där det strax utanför fanns ett marknadsområde. Jag kunde då iaktta hur det söderifrån med tågen kom bönder med *tomma* säckar för att handla i staden. I kvällstidningen *Vetjernjaja Moskva* kunde man vid denna tid läsa stadsbors klagan över att ”många varor och i synnerhet kött” köptes upp i affärerna intill de stora järnvägsstationerna. Detta fenomen väckte tankar. Vad var det för en ordning, då landsbygdsbefolkningen måste komma till staden för att handla basvaror?

Ju längre tiden led, desto närmare städerna kröp livsmedelsbristen. Kolchosarbetarna hade i början av 1970-talet fått tillgång till sina inrikespass och flykten från landsbygden ökade. Men redan tidigare hade de unga männen efter sin militärtjänst erhållit inrikespass, och få av dem återvände till landsbygden. Allt större delar av landet låg i träda. En vän till mig som på somrarna ofta reste (och vandrade) i Nordryssland berättade om hur han i Archangelsk i en mjölkaffär fick se anslaget ”бутылки из-под молока” – affären sålde tomma mjölkflaskor! Bredvid fanns en liten lapp med texten: ”Mjök på recept”.

Våren 1991 besökte jag Leningrad och kunde då konstatera att livsmedelsbristen var akut. På centrala Nevskij Prospekt stod köerna långt ut på gatan för att inhandla en burk inlagda tomater från Bulgarien. På institutionen för ryska språket såg jag ett anslag där kollegerna uppmanades anteckna sig för vitkål som någon hade lyckats komma överens med någon kolchos om. Vid ett namn stod antecknat 40 kg vitkål! – Hur ska ni förvara den? frågade jag en kollega. – Vi syr den i burkar och ställer på fönsterbrädet.

Överflödet som utlovades av Stalin i kokboken 1952 kom aldrig. Det slag som riktats mot jordbruket på 1930-talet under täckmantel av ord som ”avkulakisering” ledde till att bondebefolkningen decimerades successivt och livsmedelsbristen ökade för vart år som gick. Sovjetunionens ”fall” som tycktes så oväntat 1991, hade föregåtts av flera decenniers sönderfall inom jordbruket. Den kända romanen *Icke av bröd allenast* (1956) av Vladimir Dudintsev, kunde 1991 parafraseras med orden: ”Och ej heller utan bröd”.

Artikeln har även publicerats i Nya Argus, nr. 5, 2019.

Jordbruket i Ryssland

Bo Libert, agronomie doktor

Sovjetiskt jordbruk och dess sammanbrott

Under några månader 1980 arbetade jag på ett försöksjordbruk några mil utanför Voronezj. En ganska dyster miljö, där jag var inackorderad på ett tillfällighetsboende (*obsjtjezjitie*). Maten var oätlig och jag levde till stora delar på kex och te. Men människorna var vänliga och ibland blev det en utflykt till miljonstaden Voronezj och ett besök på en av stadens två restauranger.

Trots den bördiga svarta jorden (*tjernozem*) var avkastningen låg, och ibland växte det mer ogräs än grödor på åkrarna. Oddsens var dock höga på att Ryssland med tiden skulle kunna bli en viktig spannmålsexportör.

Knappt tio år senare var jag lantbruksråd på den svenska ambassaden i Moskva. En anledning till att tjänsten överhuvudtaget fanns var att Sverige var exporterade just spannmål till Sovjetunionen.

Under perestrojkan och glasnost under slutet av 1980-talet gavs utrymme för nya idéer och jag besökte ett antal så kallade bondejordbruk (och förstås ett än större antal kolchoser och sovchoser). Pytalovo-distriktet i Pskov oblast var ett laboratorium för sådana experiment, vilket byggde på att distriktet före 1945 var en del av Lettland och att det fanns historiska rester av en småbondestruktur. Men inte heller då kunde man riktigt förstå hur Ryssland och Sovjetunionen skulle kunna lyfta sig själva och förbättra livsmedelsförsörjningen. Till och med i Moskva gällde det att köpa på sig varor som *smetana* och *tvorog* om de fanns på hyllorna.

Arkadij Plastov: Höskörd (källa: http://www.rusartist.org/arkady-alexandrovich-plastov-1893-1972/plastov_haymaking/#.XRR4z5Mza70)

Upplösningen av Sovjetunionen 1991 fick drastiska konsekvenser, inte minst inom jordbruket. Sovchoser och kolchoser hade plötsligt varken stöd eller existensberättigande och förutom i de baltiska staterna visste man inte åt vilket håll man skulle vända sig när det gäller jordbrukspolitik och -struktur. De numera självständiga republikerna fann så småningom olika lösningar. Allt från ”business as usual” som i Belarus till strikt privat produktion som i Georgien. En intressant process att studera. Denna artikel fokuserar dock på Ryssland.

I just Ryssland räknar man med att antalet djur halverades och spannmålsarealen minskade med en fjärdedel under 1990-talet, då allt statligt stöd försvann och man närmast med bindel över ögonen sökte efter nya strukturer för produktionen. Inköp av insatsprodukter som konstgödsel och maskiner minskade drastiskt och därmed produktionen.

Ägande av mark och andra produktionsresurser

Produktionsstrukturen är nu förändrad men det tog ända till början av 2000-talet innan man antog nya lagar om markäggande och -försäljning. Enligt en lag från 2001 fick privatpersoner och företag rätt att äga mark utan några storleksbegränsningar, även om en person eller ett företag inte får äga mer än 10% av jordbruksmarken i ett distrikt (rajon). Lagen gav vidare möjlighet att konfiskera jordbruksmark som inte används för sitt syfte. En lag för handel med jordbruksmark antogs 2002 och det blev för första gången sen 1917 tillåtet att sälja och köpa mark. Men de lokala eller regionala myndigheterna fick förköpsrätt och bland annat därför är marknaden inte direkt mellan privata köpare och säljare. Hus och byggnader kopplades till marken – ägaren av ett hus fick rätt att köpa den anslutande marken.

Med vissa begränsningar har utlänningar rätt att äga mark (enligt lagen från 2001) men får inte köpa jordbruksmark (enligt lagen från 2002). Ett moment 22 om något.

Man räknar nu med tre olika typer av produktionsenheter:

1. Större industriella jordbruksföretag ofta med koppling till den ryska eliten. Dessa företag kan ha en avancerad teknologi och en vertikal organisation, och de ansvarar för det mesta av exporten. De står för drygt hälften av produktionsvärdet.
2. Drygt 170 000 så kallade bondejordbruk med en medelareal på ca 300 hektar som bidrar med 13% av produktionen.
3. Liksom på Sovjettiden är privata jordlotter en grundbult för livsmedelsproduktionen: totalt 17,5 miljoner jordlotter på i genomsnitt knappt ett hektar. Här odlar privatpersoner i huvudsak för sitt eget bruk. Ungefär en tredjedel av produktionen kommer från dessa lotter och den används till mer än 80 % direkt av de privata hushållen.

Medan de industriella jordbruksföretagen och bondejordbruken är nya företeelser, är jordlotterna ett arv och tradition från Sovjettiden.

Den industriella produktionen är till stora delar mycket storskalig men bygger också på den tidigare sovchos- och kolchosstrukturen. De tio största jordbruksföretagen brukar mer än 5 miljoner hektar, har 145 000 anställda och 6,5 miljarder dollar i årliga intäkter! Här finns kopplingar till oligarker och stora förmögenheter och därmed också möjligheter till investeringar. "Även utländska kapitalgrupper har investerat i storjordbruk, däribland tre med nordiska intressen. Två av dessa såldes dock förra året till ett ryskt holdingbolag.

Ett problem för bondejordbruken med mera begränsad tillgång till eget kapital är att banklån som regel inte är ett alternativ för investeringar och expansion. Räntorna för lån är höga och företagare tvingas till korta återbetalningsperioder.

Arbetskraft och sociala villkor

Den ryska landsbygden och jordbruksproduktionen har alltid varit ett speciellt kapitel där olika historiska epoker återspeglats i de stora romanerna från 1800-talet, den senare revolutionära litteraturen och mer eller mindre tillförlitliga forskningsrapporter från väst. Landsbygden romantiseras ofta, men levnadsförhållandena var och är som regel utmanande.

En fjärdedel av den ryska befolkningen bor på landsbygden som under lång tid har avfolkats och beräknas i den europeiska delen av Ryssland minska med 8 % till 2030. När det gäller ungdomar och tillgänglig arbetskraft kan minskningen antas vara långt större.

Andelen sysselsatta i jordbruket har minskat från 13,2 % 1991 till 7,5 % 2017. Av de ryska byarna är 20 000 helt övergivna, och 36 000 har färre än 10 invånare. Den kvarvarande befolkningen åldras hastigt.

Även i europeiska regioner som Pskov oblast på gränsen till EU (Estland och Lettland) ser man denna tendens. Av totalt 13 000 byar är 3 000 helt avfolkade och 5 000 har en befolkning på mindre än 10 personer. De övergivna husen och övervuxna fälten är en sorglig syn. Bröd och vodka är viktiga delar av utbudet i de affärer som ännu finns kvar.

Den kvarvarande landsbygdsbefolkningen stöder regeringen och utgör ingen särskilt politiskt aktiv grupp, förutom kanske när det gäller åsikter om migration av gästarbetare från Centralasien. Tadzjiker, uzbekier och kirgizer söker och finner också arbete på den ryska landsbygden. I den senaste folkräkningen 2010 noterades en fyrfaldig ökning av tadzjiker och kirgizer på den ryska landsbygden. I Sibirien tillåts ibland tillresande migranter att ta över övergivna hus, och det finns exempel på hur hela byar har tagits över av invandrare från Centralasien.

Då hela familjer kommer för att arbeta så kan skolor och andra institutioner behöva svälja en ny, yngre generation. Det är svårt att bedöma i vilken mån detta kan ses som ett problem, eftersom den gemensamma sovjetiska historien och arbetsvilligheten hos den nytillkomna arbetskraften är positiva faktorer för integration.

Livet på landet är fattigare än i städerna även om det också är billigare att leva. Medellönen ligger på 23 500 rubler per månad – vilket är 60 % av genomsnittet – och de äldre får leva på sina låga pensioner.

Ett varmare men torrare klimat

Det finns tecken på positiva effekter på ryskt jordbruk av klimatförändringarna. Höstsådda grödor överlever bättre på grund av mildare vintrar. I många regioner har vegetationsperioden ökat med 5–10 dagar, och därmed har skördarna ökat och blivit säkrare. I en viktig jordbruksregion som Stavropol har man noterat upp till 30 % ökad skörd av spannmål. Det finns också en trend till en mera intensiv växtodling längre norrut jämfört med tidigare.

Men klimatförändringarna kan också kopplas till en ökad frekvens av extrem väderlek. År 2010 var till exempel extremt varmt och torrt med uppskattade skördeförluster på 30 %. Just torka är det stora hotet för ryskt jordbruk, och viktiga jordbruksområden har små möjligheter för bevattning. Eftersom stora arealer är marginella, t ex på icke-svartajordsområdet, är växtproduktionen mycket känslig för väderleken under året.

Liksom i andra länder kommer ryskt jordbruk att behöva anpassa sig till nya klimatförutsättningar med nya grödor, bevattning och annan teknologi. Det är för tidigt att säga om de övergripande effekterna på jordbruksproduktionen blir positiva eller negativa, men med stora arealer tillgängliga i norr kan produktionen av vissa grödor komma att gynnas.

En ökande produktion

Överlag har produktionen ökat, under de senaste fem åren enligt uppgift med 20 %. Privatiseringen av mark och andra produktionsresurser har haft en effekt. Statligt stöd till sektorn liksom ett bra väder under de senaste åren har också bidragit.

Det finns en stor markreserv som inte används. Jordbruksministeriet hävdar att man kan utöka arealen av åker med 10 miljoner hektar (Sveriges totala åkerareal är 2,5 miljoner hektar), och genom åtgärder som ökad skatt på oanvänd jordbruksmark och finansieringsstöd hoppas man få en effekt. Men med tanke på de enorma arealer som redan finns tillgängliga och som används extensivt, är det förmodligen mera lönsamt att satsa på den mark som redan används. Det

finns en stor potential att öka produktiviteten i ryskt jordbruk då den tekniska nivån och kunskapen fortfarande är på en låg nivå.

En viktig faktor för produktionsökningen har varit ”Doktrinen för livsmedels-säkerhet” från år 2010, som var en reaktion på de kraftigt ökade världsmarknadspriserna på livsmedel 2007–2008. Doktrinen var inriktad på att uppnå minimimål för inhemsk produktion av åtta grupper av livsmedel. Målen har till stor del har uppnåtts och till och med höjts. Det finns också ett ”Statligt program för jordbruksstöd och marknadsreglering”, som beräknas stödja sektorn med 4,6 miljarder dollar under 2019. Med dessa interventioner i produktionen och på marknaden så får Jordbruksministeriet med ministern Dmitrij Patrusjev ett stort inflytande. De internationella sanktionerna är en viktig bakgrund till satsningen på jordbruksstöd (se nedan).

Ryssland är världens tredje största producent av vete, världens näst största producent av solros och den tredje största producenten av potatis.

Under de senaste fem åren har Ryssland blivit självförsörjande på och exporterar fläsk och fjäderfä. Produktionen av kycklingkött ökade med nästan en fjärdedel mellan 2013 och 2016. Under samma tidsperiod ökade produktionen av fläskkött med 15 procent. Produktionen av nötkött minskade däremot, vilket framför allt beror på att nötkött är dyrt och medelinkomsterna har minskat.

Det produceras fortfarande inte tillräckligt mycket mjölk i Ryssland även om landet 2017 var världens tredje största producent. Bara 83 procent av all mjölk/mejeriprodukter är idag inhemska och resten importeras, framför allt från Belarus. Detta har gett utrymme för privata initiativ med etablering av nyproduktion och nya mejerier.

Ryssland är fortfarande världens största importör av frukt och grönsaker, men det pågår investeringar i växthus för att kunna leverera lokalt under en längre tid av året.

Ryssland är ingen storproducent av ekologiska livsmedel – som dock ökar år från år – men det finns möjligheter och kanske också en politisk vilja att utveckla sådan produktion. En ny lag som reglerar ekologisk produktion träder i kraft år 2020 och det finns stora arealer som ligger för fåfot som skulle kunna användas. Ett förbud mot användning av genetiskt modifierade växter och djur i jordbruket infördes 2016.

Ett steg i den ”ekologiska” inriktningen är också att stödja naturliga produkter som en kontrast till hopblandade produkter av växtfetter och mjölkpulver. Ny lagstiftning reglerar vad som får kallas mjölkprodukter.

Sanktionerna och livsmedelshandeln

I augusti 2014 införde Ryssland ett importstopp för livsmedel från EU, USA, Kanada, Australien och Norge som en reaktion på de Krim-relaterade ekonomiska sanktioner som infördes mot Ryssland tidigare samma år. Med tiden har embargot förlängts och utvidgats till andra länder, som till exempel Ukraina. Ett byråkratiskt sanitärt, veterinärt och konsumentrelaterat regelverk bidrar till att försvåra importen.

Embargot omfattar inte alla livsmedel, och vin kan till exempel fortfarande importeras. Men mellan 2014 and 2018 minskade konsumtionen av importerade livsmedel från 37 till 22 procent.

Stoppet av importen kom under en tid med låga oljepriser och i samband med devalveringen av rubeln 2014. Livsmedlen blev dyrare. Under åren 2014–2016 ökade priserna på fisk och skaldjur med mer än 40 %, frukt och grönsaker med 35 % och mjölkprodukter med drygt 20 %.

Under 2016 spenderade de ryska hushållen för första gången sedan 2008 mer än 50 % av sin inkomst på mat. De billigaste produkterna som polska äpplen och amerikansk kyckling fanns inte längre tillgängliga. Istället för att köpa dyr fisk som försvunnit eller nötkött, köpte man kyckling. Vissa mera exklusiva varor som franska ostar försvann helt. Som en konsekvens har shopping av livsmedel blivit en del av turistandet i väst. En ryss på resande fot förväntas ta med exklusiva matprodukter hem.

Liksom i väst blir den ryska medelklassen alltmer intresserad av kostfrågor. *PP – pravilnoje pitanie*, att äta rätt – är en ny företeelse för så kallade ”*PP-isjniki*”. Detta gynnar inhemsk produktion. Import av volymvaror ses ofta med viss skepsis, medan lokal produktion kan ha ett bättre renommé.

De mera exklusiva restaurangerna kunde inte rakt av ersätta till exempel italienska och franska ostar, och man gick på jakt efter ryska produkter. Man började experimentera och det finns exempel på restaurangföretag som etablerat sina egna gårdar. Den ökade användningen av ryska råvaror används också en del i reklamen.

Rysk jordbruksexport

Ryssland blev världens ledande veteexportör 2016 för första gången sedan tsartiden.¹ Ett år senare kom en dryg femtedel av världsexporten av vete från

¹ Ryssland var världens största exportör av vete under slutet av 1800-talet fram till 1914, så länge järnvägarna gjorde transporter till viktiga utskeppningshamnar som Odessa möjliga. Det var dock snarare Ukraina än dagens Ryssland som stod för produktionen.

Ryssland. Detta reflekterar ett par år med höga skördar, men från att ha importerat spannmål under hela 1990-talet har åren efter 2000 präglats av en ökande export. Exporten till Mellanöstern, Afrika och särskilt Kina är viktig. Andra viktiga ryska exportprodukter är solrosolja och -mjöl (till foder) samt specialprodukter som bovete, linfrö och torkad betmassa.

Det är intressant att konstatera att tre av de tidigare sovjetrepublikerna återfinns bland de tio största veteexportörerna 2018, i dollarvärde räknat: Ryssland (1), Ukraina (7) och Kazakstan (10). Ett flertal tidigare sovjetrepubliker är förstås fortfarande nettoimportörer av vete.

Jordbruksexporten drog in 25,9 miljarder dollar under 2018 och är nu dubbelt så stor som vapenexporten, och på fjärde plats efter olja/gas, metaller och kemikalier. President Putin har satt upp som nytt mål att öka exporten till 45 miljarder dollar år 2024.

Men det finns problem. Stora avstånd och bristande infrastruktur gör det till en utmaning att transportera spannmål till exporthamnar. Man behöver dessutom uppgradera sina egna terminaler, eftersom viktiga hamnar i Ukraina inte kan användas.

Den teknologiska basen för produktion såsom avelsdjur, växthus och traktorer är i stor utsträckning baserad på import från väst. För närvarande importeras jordbruksmaskiner för 1,2 miljarder dollar årligen. Företag i USA, Tyskland, Japan, Nederländerna och Israel – men också Belarus – är viktiga leverantörer av jordbruksteknologi, och för att öka produktionen och exporten behövs ytterligare investeringar. Företag som den tyska trösk- och traktortillverkaren Claas har investerat i fabriker i Krasnodar. Den snabbt expanderande broilerindustrin har byggt helt på importerade avelsdjur och uppfödningssystem, men ett just sjösatt program skall göra slut på detta beroende.

Som avslutning i denna korta översikt kan noteras att en ökad produktion och därmed ökad självförsörjning, och till och med en betydande export är den viktigaste trenden i dagens ryska jordbruk. Högre livsmedelspriser, betydande statligt stöd till jordbrukssektorn och en minskande och åldrande landsbygdsbefolkning är andra viktiga tendenser. Vidare kan man konstatera en etablering av en till stora delar ny produktionsstruktur, där kolchoser och sovchoser ersatts av industriella konglomerat och bondejordbruk, medan den privata jordlotten bibehåller sin viktiga position för att föda befolkningen.

Exkurs: Några ryska ord på vägen

I min ungdom sammanställde jag en rysk-svensk ordlista över jordbruksterminologi. (Det finns några restexemplar om det är någon som är särskilt intresserad.) Några läsare av denna artikel kanske är intresserade av det ryska språket från ett lantligt perspektiv.

Пшеница (psjenitsa, vete), зерновые (zernovye, spannmål), элеватор (elevator, spannmålslager), коровник (kоровnik, ladugård, kostall) och удобрение (udobrenie, gödselmedel) är grundläggande ord som de flesta ryskkunniga nog känner till. Om man vill grotta ner sig ytterligare i ryskt jordbruk så kan man ta till termer som сеялка (sejalka, såmaskin), кормушка (kormusjka, fodertråg) och подкормка (podkormka, tilläggsfoder), alla viktiga termer i produktionen. Om man läser gamla ryska romaner på originalspråket så behöver man förstå ord som усад'ба (usadba, herrgård), мотыга (motyga, hacka), глыба (glyba, jordklump), сноп (snop, kärve) och грабли (grabli, räfsa). Ryskan är ett rikt språk också på landsbygden och i jordbruket.

Libert var lantbruksråd vid svenska ambassaden i Moskva 1988–1990 och arbetade därefter på OECD, Naturvårdsverket och FN. En stor del av dessa engagemang har rört miljö- och naturresurser i Östeuropa. Han tackar sin efterträdare i Moskva, Ingemar Nilsson, för kommentarer till ett utkast av denna artikel.

Östbulletinen, nr. 2, 2019, årgång 23

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland,
Central- och Östeuropa samt
Centralasien

Redaktör och ansvarig utgivare:

Ingmar Oldberg

Biträdande redaktör:

Gunnar Åselius

Östbulletinen utkommer med fyra
nummer per år och kan rekvireras i
utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-
0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726
Stockholm

Tidigare nummer av Östbulletinen finns
tillgängliga på Sällskapets hemsida:
<http://www.sallskapet.org>